

A Tátra-irodalom történetéhez.

Fordította Dr. Flittner Frigyes.

Elszigetelten, a Kárpátok hegyláncától majdnem teljesen különválva és csak északon s délen egy-egy alacsony vízváltásték által hozzá fűzve, emelkedik a Vág a Dunajecz valamint a beléjük ömlő Arva és Poprád folyók között egy tizenhét mértföldnél hosszabb hegyláncz, melyet két jelentékeny mélyedés három különböző részre oszt. A nyugoti rész terjed az Arva és Vág egyesülésétől Kralovánál, délen a bobróczyi, északon a zubereczyi völgyig és legtalálóbban Liptóárvai mészkőhegységnek nevezhető; — a második rész az említett völgyektől a zsdjári mély szorosig nyulik el, hol mint harmadik rész a csak 3000' magas eoacán szepesi Magura csatlakozik hozzá, melynek ágai O-Szandecen alól a Dunajecz és Poprád találkozásáig elterülnek.

A középső rész vagyis a „Központi Kárpát“ egy körülbelül 7 mértföldnyi hosszal s 6000—8000' átlagos gerincez magassággal bíró jegeczes alpesi hegylánczból áll, melyet a Gácsország, Liptó- és Szepesmegye határán emelkedő „Barát“ (Mönch) nevű csucs ismét két csoportra oszt: az alacsonyabb nyugotira, melynek együttes nevezete liptó-gácsországi alpesek, az északi résznek „Gácsországi Tátra“, — és a magasabb keletire. az úgy nevezett „Magas Tátra“, a szepesieknél közönségesen csak „Kárpát“.

Minden előhegy nélkül a Poprád széles és sík völgyéből egész a legmagasabb csucsokig óriási fal gyanánt egyszerűre felemelkedve, a „Magas Tátra“ már korán vonta magára a bel- és külföldiek figyelmét; mind azonban az első tudományos buvárlatokra csak a mult század vége felé akadunk. Ezen kutatások kimerítő történetét előadni nem lehet jelen sorok feladata, minthogy az arra megkívántató anyag elszórt időszaki folyóiratokban és Monographiákban tétetvén le leginkább, a hozzáférés felette nehéz: szándékunk ezuttal csupán rövid áttekintetést adni a legkiválóbb idetartozó törekvéseknek. A Tátra régibb látogatói közül elég lesz tehát a szepességi Fröhlich Dávid vagy Jánost felemlíteni, ki 1615. év junius havában, a mennyire tudva van, első mászta meg a lomniczi csucst, továbbá id. Buchholz Györgyöt, ki 1664-ik évben a Tátrát meglátogató és ennek első rajzát tette közzé. ifj. Buchholtz György és Bucholtz Jakab testvéreket, végre a

kassai jezsuita collegium számtani tanárát P. Lisganig-ot, kik 1750 és 1751. évben a Tátrába kirándultak.

1793. évben Townson Robert skót természetbuvár Bécsen át Magyarországra s különösen a Tátrába utazván, itt az első valamire való barometrikus magasság-méréseket eszközölte s 11 pontnak, közte a fehértó-esucs, a lomniczi esucs és a Kriván magasságát meghatározta. Utazása leírását, mely az általa Magyarhonban talált növények jegyzékét is magában foglalja, 1797. évben adta ki Londonban ily czim alatt: „Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793; illustrated with a map and sixteen other copperplates.“ Ezen mű — francia fordításban is megjelen-
vén — hosszú időn át, kivált külföldön, e téren nagy tekintélyben állott. Townsonnal egy időben, t. i. 1793 és 1794-ik évben Hacquet lemergi tanár meglátogató a Tátrát és tanulmányai eredményét „Neueste physikalisch-politische Reisen stb.“ czimű Norimbergában 1796. évben megjelent művének 4-dik kötetébe hozta nyilvánosságra; a Krivánon, melyen kétszer volt, több oly növényre talált, mely azóta többé nem észleltetett.

1804. évben Staszic Szaniszló volt lengyel minster tett kirándulást a jégvölgyi esucs (nagy tarpatak) vidékére; a következő évben megmászta a lomniczi esucsot és a Krivánt, minek leírását „O ziemiorodztwie Karpatów i innych gór i równin Polski Varsó 1815.“ czimű művében adta.

De nemcsak idegenek, hanem belföldiek is ösztönöztettek buvárkodásra az érdekes hegység által, mint például Genersich Sámuel löcsei orvos, ki „Elenchus florae Secpusiensis“ (Lőcse, 1798.) czimű művében legelső alkalmazá Linné elveit a kárpáti növényzetre; Asbóth késmarki tanár, ki a Bredetzky-féle „Topographisches Taschenbuch für Ungarn“ (Soprony 1802.) számára a zöld tó környékét írta le, és Genersich Keresztély késmarki lelkész, kinek művét „Reise in die Karpathen mit besonderer Rücksicht auf das Tatra gebirge“ (Bécs és Trieszt 1807.) Bredetzky adta ki.

Mindezen munkákat messze túlhaladta Wahlenberg György, ki 1813. évben az upsalai svéd akadémia megbízásából és Rochel Antal nyitrai orvostól, különösen pedig Mauksch Tóbiás késmarki lélkésztől támogatva, beutazta a liptó-árvai mészhegységet, a központi Kárpátok magyar részét és az Alsó-Tátrát (Nižny Tatry). Négy és fél havi utjának célja mindenekelőtt növénytani volt ugyan, e mellett azonban a hegység helyrajzi, magassági és földtani viszonyait is tanulmánya tárgyává tette és azon év elemi eseményeire (nagy vízáradás) különös figyelmet fordított. Buvárlatai ered-

ményét kitűnő „Flora Carpatorum principalium“ Göttingae 1814. művében rakta le, mely remek mű maradandó örök időkre.

1818. évben Beudant F. S. francia geologus a szepesi Tátrát látogatá meg, hol légsulymérési s ezen felül ő az első háromszögtani magasság-méréseket is vett fel. „Voyage minéralogique et géologique en Hongrie“ (Páris 1822.) című híres művének kivonata Lipcsében 1825. évben német fordításban is megjelent. Wahlenberg és Beudant mérései alapján a Cotta J. G.-féle földrajzi intézet Münchenben 1830. évben három lapon kiadta a Kárpátok térképét ily cím alatt: „Karte von den alpinischen Karpaten, nebst Längen- und Querprofilen.“

Valamennyi előbbi munkálatot feldolgozta Sydow Albrecht, ki 1827. évben 14 napon át a központi Kárpátokban járt, ily című könyvében: „Bemerkungen auf einer Reise durch die Beskiden über Krakau und Wieliczka nach den Central-Karpaten“ Berlin 1830. E mű, mely roppant szorgalom eredménye és csodálatraméltó olvasottság tanúsága, sok igen helyes leírást tartalmaz ugyan, de nem hiányzik benne a helytelen sem; különösen nélkülözi a leírás világosságát, melyet csak saját szemlélés szokott szűlni. Az e műben foglalt Wahlenberg-féle adatok alapján Oesfeld őrnagy által keresztül vitt magasság-mérések gyakran jelentékenyen elütnek a Wahlenberg által eszközölt mérések eredményétől. A mellékelt térkép, ámbár hosszabb időn át kitűnőnek tartatott, értéktelen, mert alapmérés hiányában csak hozzávetőleg lévén felvéve, egészen hibás, sőt gyakran a szöveg helyes leírásával meg sem egyező, mint pl. a felső fehervíz-völgyben és az előlső „Kupferschächten“ vidékén.

1822. és 1823. években a központi Kárpát a cs. kir. osztrák vezénykar részéről méretett fel; az ezen felvétel alapján kidolgozott részletes térkép a bécsi cs. kir. katonai földrajzi intézet által azonban csak 1870. évben adatott ki; helyessége és szép kivitele dacára s ámbár újabb helyreigazitások nem hiányzanak belőle, e térkép még sem kielégítő, és e hegység új térképezése nem indokolatlan kívánság.

Wahlenberg, a mint említve volt, a központi Kárpát magyarországi oldalára szoritkozott s figyelmen kívül hagyta az u. n. gácsországi vagy Neumarkt-i Tátrát. Az első, ki a hegység ezen részére fordította figyelmét dr. Herbiech Ferenc, cs. kir. ezredorvos volt, ki 1830. évben dr. Zavadzki lemergi tanár társaságában a koscieliskói völgyet, a Giewontot, a zakopanyei Magurát és a halastó és tengerszem körüli alpeket átkutatta. A talált növényeket „Additamentum ad

floram Galiziä“ (Lemberg 1831.) művében ösmértette; kirándulásáról a „Flora“ Regensburgban megjelent növényteni szakfolyóiratban tett jelentést (1834.) és későbbben is a bécsi cs. kir. állat- és növényteni társaság tárgyalásaiban becses adalékokkal gazdagítá e hegység növényzetének ösmeretét.

A Krakkóban 1871. év január 3-án szolgálja által meggyilkolt lengyel geolog Zeischner (vagy Zejszner) Lajos, a Tátrában, különösen ennek gácsországi részében több izben járt, ugy 1838., 1840. és 1842. években; kutatásai a hegység földteni alkátára voltak irányozva, számos forrás vizének hőmérsékletét határozta meg, sok jegest és csuesot mért meg légsulymérő segítségével és tanulmányai eredményét különféle német és lengyel folyóiratokban fektette le. Ide vonatkozó munkálatainak száma igen jelentékeny. Ő adta ki először a Táttra földteni térképet, ezen cim alatt: „Carte géologique de la chaine du Táttra et les soulèvements parallels.“ Berlin 1844.

Barometrikus magasság-méréseket felvettek még a Tátrában Blasius J. H. 1835. évben, a „Naturgeschichte der Wirbelthiere Deutschlands“ című ösmeretes mű szerzője, továbbá Kreih Károly a prágai csillagda volt igazgatója 1848. évben, ki egyszersmind magnetikus és földrajzi helymeghatározásokat is elővett, végre a krakkói jagellói egyetem tanára Dr. Kuczinski István 1852. évben. Jeitteles G. H. volt kassai tanár számos forrás hőmérsékletét puhatolta ki s ez iránt a bécsi cs. kir. földrajzi társaság 1859-ik évi „Közlöny“ében tett jelentést.

A vezénykari felvétel után az első háromszögelési méréseket Greiner és Fabriczy János szepesmegyei főmérnök eszközölték; utóbbi méréseit közzé is tette, ily cim alatt: „Alphabetisches Verzeichniss der gemessenen Höhen in den Centralkarpaten und deren Umgebung“.

Miután a cs. kir. földteni intézet az 50-es években felvettette volt a központi Kárpátok átnézeti földteni térképét (Stur Dénes az 1859. évi folyamatban), Hoefer és Mojzsisovics geologok 1867-dik év nyarán a részletfelvételt vitték keresztül, miről a cs. kir. földteni intézet évkönyveiben tette-tett jelentés.

A meglevő anyag alapján Warhanek, a bécsi III. kerületi cs. kir. főreáltanoda tanára, az 1857. évi értesítvényben a központi Kárpátok leírását hozta, melyhez ezen hegység rétegzeti térképének első kísérlete is mellékelletett, és Kreičy,

prágai főreáltanodai tanár, az 1858-ik évi értesítvényben az észak-nyugoti Kárpátvidék hegyrajzi (orográfiai) vázlatát közlé.

A Tátrára tett kirándulásaik leírását, részint oly czélból, hogy útmutatóul szolgálhasson, adták még Lohmeyer C., Reyemhol álnév alatt (14 Tage in den Central-Karpaten, Neisse 1842); Innstädteni Sonklar A. Károly (Reiseskizzen aus den Alpen und Karpaten. Bécs 1857) és Hildebrandt F. W. (Karpatenbilder, Glogau 1863); utóbbi mű különösen azért érdemel figyelmet, mert első leírását tartalmazza a zakoponyei vasgyárból a zawrat szoroson át a lengyel őtóhoz és a tengerszemhez, valamint a lengyel nyergen át Táttra-Füredre tett felette érdekes kirándulásnak. A gácsországi oldalra nézve említést érdemel még nemes Mehofer J. műve „Das pittoreske Oesterreich; 27-ik szám, Der Sandezer Kreis im Königreich Galizien,“ Bécs, 1842.

1860. év augusztus havában Koristka Károly, a prágai műegyetem tanára, három hétig a Tátrában utazott, magaslatoakat mért úgy légmérő segítségével, mint háromszögelés útján, utóbbit egy általa feltalált kis eszközzel, és az eredményt „Die hohe Táttra in den Central-Karpathen, mit 1 Terrain-Karte, 4 Ansichten in Farbendruck und 1 Holzschnitt. Gotha 1864.“ című iratában hozta nyilvánosságra. E mű részint saját észlelés eredménye, részint a leghitelesebb forrásokból merítettett, különösen a mindjárt említendő Fuchsféle könyvből, melyből még nyomtatási hibák is átesusztak Koritska művébe. A mellékelt térkép a vezénykarin alapulván, reá ugyan az alkalmazható mit fentebb arról mondottunk; helynevek nagy számmal hiányoznak, mások épen hibások, vagy nem ott állanak, hol kellene.

Azon óhajtól áthatva, hogy utazók számára egy minden igényt kielégítő kézikönyv álljon rendelkezésre, Fuchs Frigyes löcsei magán-mérnök ily mű létrehozására szánta el magát, és e végre a Táttra láncát önállólag beutazta és felmérte. Fáradozása gyümölcseit „Die Central-Karpathen mit den nächsten Voralpen. Karte und Text. Pest 1863.“ című művében rakta le. Eltekintve némely jelentéktelen tévedéstől és hiánytól, mi által a mű értékén különben csorba nem ejtetik, az a hegységnek önszemlélésből meritett alapos ösmere-téről tesz tanuságot. Hibás egyedül az, mit szerző a 283-dik lapon a Gosienicowe (nem Gosienawe mint ő írja) tavakról, különösen a zamarszty stawról és a zakopanyei vasgyár és a koscieliskói völgy közötti völgyekről említ. Az egész mű leggyengébb része a térkép, mely, mig szépeességi részében kielégítő, a gácsországi részben a 77. számtól kezdve (hétto) nyugat felé hibásan van rajzolva.

Fuchsz-szal egyidejűleg, de tőle függetlenül Rothe Károly, volt tanár a megszüntetett lőcsei evang. államgymnasiumon, többször kirándult a Tátrába s ott számos barometrikus mérést eszközölt, mit 1864. és 65. években a „Verhandlungen des Vereines für Naturkunde in Presburg“ folyóiratban nyilvánosságra bocsátott, hol a legmagasabb csúcsok néhányának valódi magasságát az eddigi mérések alapján meghatározni iparkodott.

A Tátra és környéke legujabb leírását Seidel C. F. adta az „Isis, Sitzungsberichte der naturwissenschaftlichen Gesellschaft zu Dresden“ folyóiratban 1867. évben. Ezen kívül még két lengyel irat érdemel említést, Dr. Janota Jenő-é: „Przewodnik na Babiagóre, do Tatr i Pienin“ Krakkó 1860, és Elias Valér-é: „Illustrowany przewodnik do Tatr, Pienin i Szczaŋnic“ Posen 1870, mely két mű azonban a hegység gácsországi oldalára szoritkozik.

Növénytani tekintetben a Tátra kivált az utolsó két évtized alatt kutattatott át; mind ezen tapasztalatok azonban, kivéve Dr. Reuss Gusztáv, Nagy-Rőcéről, minden ítéssel nélkül és tót nyelven irt, a Felső-magyarországi tót megyék növényzetét tárgyzó művét (Kvetna slovanska, v Stavnici, 1853), nagyobbára csak szétszórt növénytani folyóiratokban láttak napvilágot, még pedig leginkább a Skofitz által kiadott „Oesterr. botanische Zeitschrift“ (előbb Wochenschrift)-ben, például Grzegorzczek, Ó-Szandecz melletti podegradziei paptól a III. és V-ik évfolyamban; Berdau Bódog, a krakkói múzeum volt segédjétől, ki a Tátra flórájáról irt művét kéziratban hagyta hátra, az V-dik; Uechtritz híres boroszlói botanikustól egy nagyobb közlemény a VII-ik évfolyamban s azon kívül több kisebb levelezés; Dr. Krzisch volt pozsonymegyei főorvostól a X-ik; Stur Dénestől a XI-ik (A Draba faj monographiája); Hausknecht Károly boroszlói lakostól a XIV-ik évfolyamban, hol ő az ujkor legérdekesebb felfedezéséről a Ranunculus pygmaeus-ról értekezik. A pozsonyi természettudományi társulat közleményeiben a már említett Dr. Krzisch „Beobachtungen auf einer Bereisung der Tátra und liptauer Alpen“ (V-ik kötet) című értekezését tette közzé, melyben növénytani adatokon kívül sok forrás és tó hőmérsékletének meghatározására is találunk.

Dr. Ascherson Pál Berlinből, több berlini és boroszlói botanikus társaságában 1864. év augusztus havában meglátogatá a Tátrát és „Karpatenreise“ című utleírását a brandenburgi növénytani társaság 1866. évi közleményeiben adta ki. Ezen helyenként igen kedélyes utleírás külön lenyomatban is megjelent.

Hazslinszky Frigyes Késmarkról, jelenleg az eperjesi evang. collegium tanára, több ízben buvárkodott Felső-Magyarországon, különösen a Tátrán, és a bécsi cs. kir. állat- és növénytani társaság évkönyveibe (I—III kötet), valamint a pozsonyi egylet közleményeibe (III kötet) számos értekezést írt; legjelentékenyebb műve a Kassán 1864. évben megjelent „Éjszaki Magyarhon viránya“.

Mindezen adatokat Dr. Neilreich Ágoston bécsi botanikus, föltörvényszéki bíró „Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen“ (Bécs 1866.) valamint „Diagnosen der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen, welche in Koch's Synopsis nicht enthalten sind“ (Bécs 1867.) című műveiben használta fel.

Több ízben tett látogatást a Tátrához Fritze Rikárd, rybniki gyógyszerész, néhányszor Dr. Ilse H. társaságában, kivált 1868. évben; ők voltak az elsők, kik a botanikusok előtt eddig ösmeretlen, Podspadynál a Hawran és Nowy között elnyúló mély völgyeket átkutatták, miről „Karpatenreise“ cím alatt a bécsi állat- és növénytani cs. kir. társulat kiadványainak XX-ik kötetében tettek kimerítő jelentést, mely értekezés valóságos aranybánya a Tátra virányának jövő szerzője számára.

Fuchs és Koritska művei által indittatva, Schumann J. königsbergi főtanár 1865. év nyarán a Tátrába tett utazást s figyelmét kiválólag az eddig közönségesen tekintetre nem méltatott édes vízi moszatok egy fajára a Diatomeakra fordítá; azokról írt művét a bécsi cs. kir. állat- s növénytani társaság adta ki 1867. évben.

Ha az eddigi buvárlatok nagyobbára magánosoknak köszönhetők, úgy legujabban különösen a krakkói cs. kir. tudós társaság (jelenleg cs. kir. tudományos Akadémia) physiographiai bizottsága az, mely a központi Kárpátok tudományos feltárását tűzte ki magának feladatul. E feladat eléréséhez részint magánosok járulnak önkénytes fáradozásaikkal, mint Uznanski Ádám, a poronini és szaflari uradalmak tulajdonosa és Kocyan Antal előbb koscieliskói, jelenleg oraviczai erdész, részint pedig, történik az a bizottság megbízásából és segítségével; buvárkodtak pedig már a Tátrában Dr. Czerkawski Gyula, Dr. Rehmann Antal és Lojka Hugo virányi, Dr. Kreutz földtani tekintetben; Dr. Janota Jenő és Kolbenheyer Károly tanár számos forrás-hőmérsékleti és magassági méréseket vettek elő, utóbbi részben háromszögelés útján. Mindezen kutatások eredményei a krakkói tudományos Akadémia physiographikus osztályának kiadványaiban foglalvák, melyekből eddig 7 kötet jelent meg.